

TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIM VA O'RTA MAKSUS
TILIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON
YOZUVCHILAR UYUSHMASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
Toshkent, 2020-yil, 8-fevral

Editorial Team

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Shuhrat Sirojiddinov

Alisher Navoi Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Bakhtiyor Nazarov, Naim Karimov, Nizomiddin Mahmudov, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Nurboy Jabborov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Ulugbek Hamdamov, Gaybulla Babayarov, Zaynabidin Abdirashidov, Noziya Normurodova, Margarita Galieva, Dusmamat Kulmamatov, Abdi Mamatov.

Editorial Committee

Frederique Brossand (France)	Shahid Tasleem (India)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Dilsara Kamil (Kanada)
Homid Abbas Khan (Saudi Arabia)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Murtazo Sayidumarov (Uzbekistan)	Vahid Turk (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Talib Yildirim (Turkey)
Akram Habibullaev (USA)	Abdulahab Kara (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Hisao Komatsu (Japan)	Mustafa Kachalin (Turkey)
Gurer Gulsevin (Turkey)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Eunkyung Oh (South Korea)	Dilnoza Duturaeva (Uzbekistan)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	A'zam Obidov (Uzbekistan)
Ashirbek Muminov (Kazakhstan)	Rustam Suleymanov (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Anton Wang (China)
Daria Zhigulskaya (Russia)	Ishtvan Zimonyi (Hungary)
Timur Kocaoglu (USA)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)

All the members are involved on the basis of a signed membership application for voluntary participation in the editorial team of the journal. The original applications are stored in the editorial.

This journal and all contributions contained therein are protected by copyright. Any use beyond the limits of copyright law without the permission of the publisher is forbidden and subject to penalty. This applies particularly to reproductions, translations and storage and processing in electronic systems.

On matters of announcement of books for review etc. please contact the Editor: Alisher Navoi Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.
Email: editor_uzlc@gmail.com
Website: www.uzlc.uz

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA XISRAV PARVEZ OBRAZI

THE KHISRAV PARVIZ IMAGE IN THE POEM “FARKHAD AND SHIRIN”

Akramjon DEHQONOV

ToshDO'TAU

(O'zbekiston)

Abstract

This article highlights some of the unique features of Xusrav's character in Navoi's epic “Farkhad and Shirin”. In the course of his conflicts with Mehinbonu and Farkhad, it is shown that along with his negative qualities, he also possesses positive qualities of leader, like great wisdom and savvy personality.

Key words: Navoi, Farkhad, Mekhinbonu, king, virtue, ambassadors, Shirin, Xusrav, Buzurg Ummid, figure, conflict, measure, die, love, kingdom.

Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibiga kirgan “Farhod va Shirin” dostoni 54 bobdan iborat. Dostonda Xusrav Parvez haqidagi gaplar 36 bobdan boshlanadi. Bungacha doston voqealari ancha rivojlanib, Farhod ko'pgina sarguzashtlarni boshdan kechirib, Armanistonga kelib, Shirin bilan uchrashib, ikki o'rtada ishq mojarosi ham boshlangan edi. Dostonidagi voqealar bir maromda ketayotgan, Farhod bilan Shirin murod-maqсадiga yetishiga yaqin qolgan bir paytda quyoshli osmonni birdan quyuuq qora bulut qoplab, chaqqoq chaqqandek voqea yuz beradi. Navoiy tili bilan aytganda: “Farhod bila Shirin may visolidin, balki visol mayidin purhol, balki behol bo'lg'onlari va charxi kabud, balki davri hasud soqiysi alarning aysh sog'ari, balki sog'ari ayshig'a zahri xirmon, balki behush doruyi hijron qo'shqoni va Xusravi Parvez Shirinning shakar lablar shohi erkanin bilib, visoli no'shin ko'ngliga shirin qilib, shirin maqol elchidin chuchuk so'zlar aytib yiborib, Shirin labi jullobidin kom orzusin shakarrez qilur muddao qilg'oni... [1, 280]. Ya'ni Shirinning ta'rifini davrning qudratli hukmdori Xusrav Parvez eshitib, unga xaridor bo'ladi.

Xusrav Parvez Navoiy dostonida salbiy obraz sifatida talqin qilinadi. Lekin dostonida kechgan voqealar jarayonidagi holatlarni yaxshilab kuzatilsa, bu obrazning bir qancha o'ziga xos jihatlari ochiladi. Xusravning Shiringa xaridor bo'lishining sababi shuki, unga, ya'ni Xusravga valiahd – merosxo'r kerak edi. Chunki mulk unga “yetmish otadin” meros qolib kelayotgan, binobarin, shunday ulkan saltanat munosib merosxo'rmi taqozo qilardi. Xusrav garchi ilgari bir necha marta uylanib, farzand – o'g'il ko'rgan bo'lsa-da, bu o'g'li taxt vorisi bo'lishga noloyiq edi:

Agarchi aqdi zavj aylab mukarrar,

Bo'lub erdi anga gavhar muyassar.

Va lekin ermas erdi loyiqi toj

Ki bo'lg'aylar anga toj ahli muhtoj (1, 283)

Bu satrlarda Xusravning o'g'li Sheruya nazarda tutilgan. Xusrav o'g'li Sheruyaning podshohlikka loyiq emasligini o'tkir zakovat bilan ko'ra olgan va bunday katta saltanatga munosib valiahd lozimligini, munosib valiahd uchun munosib ona lozimligini anglab, shuning harakatiga tushgan edi. Uning tutayotgan ishleri, qabul qilayotgan qarorlari ulug' podshohlarga xos. Shirinning husni va aqlining ta'rifini eshitgach, Xusrav ko'ngliga uning vasli tamannosi tushadi. Darhol Armanistonga yurish qilib, Shirinni qo'lga kiritmoqchi ham bo'ladi. Lekin shohlik shavkatiga bunday yengil harakat to'g'ri kelmasligini anglaydi va vaziri Buzurg Ummidni chaqirib, unga maslahat soladi. Buzurg Ummid unga eng oqilona maslahatni beradi. Ya'ni Armanistonga, Mehinbonuga munosib bir elchi jo'natishni, ish yaxshilik bitsa xo'p-xo'p, mabodo unday bo'lmasa, boshqa yo'l bilan hal qilish ham siz uchun muammo emas, deb ta'kidlaydi.

Mehinbonuga, Armanistonga Xusravning elchisi yetib borib, o'z shohining muddaosini izhor qilgach, Mehinbonu juda og'ir ahvolda qoladi. Chunki Xusrav Parvez juda qudratli podshoh bo'lib, unga rad javobini berish, o'z bo'yniga zo'r baloni yuklab olish bilan barobar edi. Uning taklifini qabul qilay desa, Farhodni o'ylab qalbi ezilardi:

*...Kelib yodig'a Farhodi sitamkash,
Hazin ko'ngli bo'lur erdi mushavvash... [1, 290]*

Juda ko'p mulohazalardan keyin Bonu Xusravning elchi – sovchisiga o'sha unchalik yopishmagan sababni ko'rsatib, rad javobini beradi.
Birinchi yuborgan elchisi rad javobini keltirgach, Xusrav Parvez yana qayta-qayta elchi jo'natadi:

*Necha qatla borib keldi rasuli,
Muyassar bo'lmadi maqsad husuli... [296-b].*

Endi Xusrav boshlab qo'ygan ishiga pushaymon yeydi. Mehinbonuning rad javobiga rozi bo'lib qolishga esa shohlik izzati rozi bo'lmaydi. Shu yerda bir holatga e'tibor qilish kerak: Xusrav bir necha marta elchilarini Armanistonga jo'natadi. Elchilarning birinchi yoki ikkinchi marta noumid qaytganlaridan keyin, qo'shin tortib borishga shoshilmaydi. El orasida, oddiy insonlar orasida qilinadigan muomalani oxirigacha qiladi. Elchilar bir necha bor borib-kelib, ijobiy javob bo'lmagach, izzat-nafs tomiri harakatga kelib, o'ziga-o'zi shunday ta'na qiladi: Menga o'zi bular bilan teng kelib, qudachilik so'zini oraga solishning hech qanday zarurati yo'q edi. "Menga bas ermas erdi bu qadar nang, Ki qilg'oymen alarg'a o'zni hamsang" [1, 296]. Chunki u podshoh edi. Ko'rsatilayotgan sabab-vajlarning hammasi bahona ekanligini juda yaxshi bilib turardi. Uning – dunyoning eng qudratli hukmdorining taklifini yaxshilik bilan qabul qilinmadimi, bas, endi ularga o'z qudratini, shohlik shavkatini ko'rsatib qo'yib, siyosat tig'i bilan taklifni qabul qildirish mavridi yetib kelgan, deb hisoblaydi. Bir qarashda Xusravning qilayotgan tadbiri ulug' podsholarga xos va loyiq. Chunki u yaxshilik bilan qilinadigan muomalaning hammasini qilib bo'ldi. Ish bermadi. Endi oxirgi chora – qilich qoldi. Uning tadbirlari – aqlga to'liq muvofiq keladigan tadbirlar edi. Lekin yuz berayotgan voqealar zaminidagi ilohiy hikmatni ko'ra olish uchun podshohona, xusravona aqlning o'zi yetar emas. Ilohiy hikmat yashiringan ba'zi ishlarda aqlning tadbiri parishon bo'ladi:

*Aqlning bor ishi tabohiy o'lub,
Andakim hikmati ilohiy o'lub.
Chun ko'rub aql royi muxtalifi,
Ko'zini ko'r etib "qazo" alifi [2, 9].*

Lekin voqealar zaminidagi ilohiy hikmatni ilg'ay olish uchun shu aqlga qo'shimcha ravishda nihoyatda pok, tiniq qalb va yorug' fikr zarur bo'ladi. Xusravda shu narsalar yetishmasdi.

Mehinbonuga elchi jo'natish, uning javoblarini tahlil qilish jarayonida Xusrav Parvez xarakterining ayrim qirralari ochib beriladi. Uning ra'y-tadbirlaridagi oqilona harakatlar ko'rsatiladi.

Dostonda Xusrav ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiluvchi lavhalardan yana – uning Armanistonga yurish qilib, yetib borgach, Mehinbonu qal'asining tashqarisidagi bir ulkan toshning ustida yotgan Farhod bilan muloqoti jarayonidir. Xusrav Arman qal'asi yaqiniga son-sanoqsiz lashkar bilan yetib borgach, qal'ani tomosha qilish uchun "Humoyun mavkabida ming dilovar..." (Shavkatli saroy a'yonlari va ming nafar pahlavon) bilan keladi. Shunda uzoqdan ulkan bir tosh ustida yotgan Farhodga ko'zi tushgach, uning yuragiga noma'lum bir qo'rqunch kiradi. E'tibor bering, son-sanoqsiz lashkar bilan kelgan podshoh, ming nafar pahlavonning qurshovida borayotib, bir tepalik – tosh ustida yotgan bir yigitdan ko'ngliga xavotir oralaydi:

*"Dedi ul: bulajabvash odamizod
Ki, ko'rgach oni ko'nglum bo'ldi noshod;
Tafahhus aylangizkim, ne kishidur
Ki, xotirni hazin qilmoq ishidur [1, 300].*

(Xusrav o'z a'yonlariga dedi: Ajoyib bir odam yotibdi, unga ko'zim tushib, ko'nglim seskandi. Borib aniqlanglar-chi, qanday kishi ekan, uning qalbgga qayg'u-qo'rquv soladigan bir holati bor ekan).

Hali hech qanday voqea yuz bergani yo'q. Hali Farhodning g'ayri oddiy quvvati ma'lum bo'lgan emas. Xusrav Farhodga uzoqdan bir nazar tashladi, xolos. Shu nazarning o'zida uning ko'ngli ancha narsani

sézdi. Farhoddagi botiniy – ma'naviy quvvatni tuydi. Bu quvvat oldida o'zining sipohi, shohligi hech narsa emasligini angladi. Bir nazar solishda shuncha narsani ilg'ab olish uchun ham insonga ancha narsa kerak.

Lekin ish boshlangan, qadam tashlangan, orqaga yo'l yo'q edi. Xusrav shu yerda podshohona aql bilan ish tutadi. Dastlab bir kishini uning kimligini bilib kelish uchun jo'natadi. Uning chopari Farhodning yaqiniga borib, u bilan savol-javob qilib, javoblarini shohga yetkazadi. Farhodning hikmatli javoblaridan Xusravning hushi boshidan uchay deydi:

*So'zin Xusrav qilib boshdin ayoq go'sh,
Yaqin erdiki borg'ay mag'zidin hush* [1, 301].

Lekin orqaga yo'l yo'q, faqat ilgari yurish lozim edi. Besh-o'n nafar pahlavonni Farhodni tutib kelish uchun jo'natadi. Farhod unga o'zining keskin so'zlari bilan o'tkir aqlini ko'rsatgan bo'lsa, ikkita tosh otish bilan (ularning biri bilan Xusravning boshidagi dubulg'asining uchini, ikkinchisi bilan esa tug'ining tepasidagi yarim belgisini uchirib yuboradi), o'zining mislsiz jismoniy quvvatini namoyon qiladi. Farhodning bu ko'rsatgan ishi aqlga qanchalik to'g'ri kelish-kelmasligi bu boshqa masala. Navoiyning maqsadi bu yerda Farhodning ma'naviy-botiniy quvvatining jismoniy kuchi bilan uyg'unligini – muvofiqligini ko'rsatish edi. Shu maqsad to'liq yuzaga chiqadi.

Doston davomida yana bir necha o'rinlarda Xusravning podshohona o'tkir aqli, zakovati ko'rinadi. Lekin ishq masalasida podshohona tadbir, aqlning o'zi yetarli emasligi Farhod bilan to'qnashuv – ziddiyatlar jarayonida tobora namoyon bo'lib boradi. Xusravning aqli, zakovati o'z mavqeyiga yarasha mukammal bo'lsa-da, Farhodning ishq shu'lasidan yorishgan fikri, nurli qalbi oldida xiralashib qoladi. Navoiy Xusravning bekorga podshoh bo'lmaganini, undagi shohga loyiq xislatlarni zo'r mahorat bilan tasvirlagan. Lekin bu yo'lda, ya'ni ishq yo'lida shohlik – hukmdorlik hech qanday imtiyoz bermasligini ko'rsatuvchi quyidagi bir bayt "Farhod va Shirin" dostonining shioridek yangraydi:

*"Kerak ishq ahli qul bo'lmoq bu so'zga,
Ki, "Shahliq o'zgapur, oshiqlik o'zga"* [1, 297].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. Фарҳод ва Ширин. Тошкент: Фан, 1991.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 9-том. Лайли ва Мажнун. Тошкент: Фан, 1992.
3. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин (насрий баёни билан) / Таҳрир ҳайъати А.Қаюмов ва бошқ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989.
4. Эркинов С. Навоий "Фарҳод ва Ширин"и ва унинг қиёсий таҳлили. – Тошкент: Фан, 1971.
5. Қаюмов А. "Фарҳод ва Ширин" сирлари. – Тошкент, 1979.
6. Эркинов С. Шарҳ адабиётида Фарҳод қиссаси. – Тошкент: Фан, 1985.

MUNDARIJA

Shuhrat SIROJIDDINOV. Ikki xalq adabiyoti ravnaqining manbai	5
--	---

I

ALISHER NAVOIYNING ILMIY MEROSI VA MATNSHUNOSLIK MASALALARI

ALISHER NAVOI'S SCIENTIFIC HERITAGE AND TECHNOLOGY

Бадриддин МАКСУДОВ. Кодикологическое описание списка «Навадир ан-нихайя» Навои, хранящегося в библиотеке таджикского национального университета	9
Aftondil ERKINOV, Oysara MADALIYEVA. "Terma devon" yoki Navoiy "Navodir un-nihoya"ning so'nggi redaksiyasi? (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 905/1499-1500 yil)	19
Almaz Ūvi BĪNNŌTOVA. Əlişir Nəvainin "Mizan ūl-əvzan" ("Vəznlərin mizani") əsərinin nəzəri-estetik anlamı.....	21
Otabek JO'RABOYEV. Bobur yozmalarida Navoiy asarlaridan ko'chirmalar	27
G'iyosiddin SHODMONOV. "Sab' ai sayyor": ilmiy-tanqidiy matn va nashrlarining qiyosiy tahlili.....	29
Ozoda TOJIBOYEVA Matn, mohiyat va talqin	34

II

ALISHER NAVOIYNING ADABIY MEROSI VA TARJIMAYI HOLI BILAN BOG'LIQ MASALALAR

ALISHER NAVOI'S LITERARY HERITAGE AND INVESTIGATIONS IN HIS BIOGRAPHY

Naim KARIMOV. Navoiyshunoslik tarixidagi ahamiyatli voqea.....	37
Muslihiddin MUHIDDINOV. "Xamsa"laming birinchi dostonlarida so'z talqini	40
Abdusalom ABDUQODIROV. Navoiy shogirdining «Xamsa»si.....	47
Tanju SEYHAN. Hayretü'l-ebrrar'in başliklarinin eümle özelligleri	51
Boqtjon TO'XLIYEV. Didaktika va badiiy mahorat.....	58
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy asarlarida futuvvat g'oyasining badiiy talqini	63
Nusratullo JUMAXO'JA. Oybekning Navoiy dunyoqarashiga doir muqtabi nazari	67
Mo'minjon SIDDIQOV. Navoiy kosmogoniyasi va integratsiya.....	71
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Abdusalom Abduqodirov – navoiyshunos.....	75
Uzoq JO'RAQULOV. "Hayrat ul-abror"da na't.....	78
Nafas SHODMONOV. Qalam vasfi va qalam ahli tabaqoti	84
Akramjon DEHQONOV. "Farhod va Shirin" dostonida Xisrav Parvez obrazi.....	89
Islam YAKUBOV, Mubora Omanova. Tarixiy shaxs xarakterining badiiy talqini	92
Alisher RAZZOQOV. "Lison ut-tayr" kompozitsiyasi haqida ayrim mulohazalar.....	96
Sherxon QORAYEV. Sayyid Hasan Ardasher va rindlar majlisi	100
Abdulla ULUG'OV. Navoiy – insoniyat uchun ma'naviy mayoq	103
Zilola AMONOVA, Zarina NAFETDINOVA. "Hayratul abror" hamd bobining o'ziga xos xususiyatlari	106
R.RAJABOVA. Navoiy asarlarida xalq og'zaki ijodining aks etishi	110
Farruxbek OLIM. Alisher Navoiyning manqib-holotlari	113
Iroda SHAMSIYEVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul muhabbat" asarida valiy ayollar ta'rifi	116
Tozagul MATYOQUBOVA. "Farhod va Shirin" dostonida Navoiyning tafakkur va taxayyul olami	119
Eraliyev BOBOMUROD. "Farhod va Shirin" dostonida ishq va dard uyg'unligi	123
Mutaabar OKHLOVA. Некоторые сведения об Алишере Навоии в «Нафахат-ул-унс» Абдурахмана Джамии и «Рашахати айни-л-хаят» Фахрулдина Али Сафи.....	127
Piyos ISMOILOV, Xolisa SOIBOVA. Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi	130